

Intézmények, erkölcsök és személyes szabadság a székely társadalomban

Vannak olyan történelmi helyzetek, amelyekben egy társadalmi csoport, közösség megmaradása elsősorban intézményeinek funkcionalitásától, alkalmazkodóképességétől függ. Ha sikerül az új helyzetnek megfelelő intézményeket létrehozni (és itt nemcsak a politikai-jogi érdekképviselési intézményekről van szó), akkor a közösség fennmaradása az újabb történelmi alternatíva eljöveteleig biztosított, legalábbis e fennmaradás bizonyos vonatkozásaiban. Társadalomfilozófiai kérdés lenne annak elemzése, hogy mennyire szolgálja a pozitív intézmények megléte a fennmaradást általában. Erre a kérdésre azonban e nagyobb tanulmány részét képező dolgozatban nem kísérlehetjük meg válaszolni.

A sajátos történelmi helyzet elemzése azonban (és ilyen a határörkatonaság intézményének létrehozása bizonyos székely székekben a XVIII. századik második felében) az elméleti kérdések és hipotézisek sokaságát teszi lehetővé. E helyzet feltárása során tanulmányunkban a történelmi adatokat egy intézményelméleti-erkölcspszichológiai szempontnak megfelelően szervezzük, a leírás fenomenologikus része pedig egy szociálanropológiai modellt kíván kialakítani.

Főként arra keresünk választ, hogy milyen utakon és milyen következményekkel jár két, lényegében eltérő típusú (faluközösségi és osztrák katonai) intézményrendszer ütközése, majd összefonódása általában és ennek az egyes intézményekre gyakorolt partikuláris hatásában. Másodsorban arra vagyunk kíváncsiak, hogy a mindennapi élet objektivációrendszereinek, elsősorban az erkölcs egyes vonatkozásainak a területen milyen norma- és gondolkodásbeli változások zajlanak le. Harmadsorban azt kívánjuk megvizsgálni, hogy a sajátos intézményi rendszer alapján és részben ennek köszönhetően működő személyes szabadság hogyan válik szubsztanciálisból szimbolikussá, és hogy a szabadságszimbólika milyen rendszerű, milyen hatásokat gyakorol a jogi, erkölcsi viszonyokra, milyen típusú jogi és erkölcsi manipulációkat tesz lehetővé. E felsorolás korántsem jelöl valamilyen társadalom-ontológiai rangsort: csak példaként hivatkoztunk arra az uralkodó jelenségre, hogy az ún. „székely szabadság” idézése, a társadalmi szimbólika e legfőbb elemére történő hivatkozás, a társadalmi cselekvésszférákat (a legegyszerűbb közjogi pertől, csirkeperektől kezdve a társadalmi méretű mozgalomig) a legellentétebb érdekek és módok szempontjából és oldaláról hatja át, alapvető politikai, jogi és társadalom-pszichológiai tényező.

A katonai hatóság és a faluközösség viszonya

1764-től, a határőrség megszervezésétől a székely faluközösségnek és intézményeinek kompetenciája nagymértékben szűkül, úgyhogy hatáskörében csak az öngazgatás és még annak is pusztán bizonyos vonatkozásai maradnak. Általában a katonai hatóság a katonai szervezethez tartozó faluközösség minden határozatát ellenőrzi, választott szerveit jóváhagyja, sőt sok ügy kapcsán nyíltan beavatkozik a falu belső életébe. Ilyen körülmények között a faluközösség és intézményei, valamint a határörkatonai hatóságok között új viszonyok alakulnak ki és intézményesülnek, ez az intézményesülési folyamat pedig sok vonatkozásban átalakítja a faluközösség saját intézményeit. (Zárójelben megjegyezzük, hogy a Fő Hadparancsnokság, az ezred-, illetve századparancsnokságok irányítják közvetlenül a faluközösség különböző szerveinek működését.) Mi sem jellemzi jobban az intézmények gyökeres átalakulását és jogkörváltozását, mint a kezdeti teljes elbizonytalanodás. Ezt főképpen kifejezik pl. *„3tio Minthogy a faluk határait uraság, nemesség, székely katonaság és jobbágság promiscue bírják, vetés határookra, gyeplükre, vagyis kertekre és más tilalmasokra való vigyáztatás kinek incumbáljon? 4to Minthogy ennekelőtte a falukban falusbírák voltak, kik a falu dolgait és bajait szokták folytatni, a felvett adópénzt is beszédni s aztat oda az hová illétt, administralni, úgy ha valamely militaris, vagy*

provincialista falujokban érkezett, azoknak szállást adni, szükségekben provideálni, már most az ilyen kötelességeket ki vigye végben? 5to Hogyha az ilyeneknek végben vitelére falusbíráknak kell lenni, a falusbírák tétele kin álljon; s azok, míg a falusi bíróságot viselnek, kitől függenek és hallgassanak? Nemkülönbön ezen falusi bírák mellett levő hűtösök is? 6to Mivel ennekelőtte az is a falusbírák kötelessége volt, hogy utakat, hidakat, pallókat, tárokat magistratualis tiszt parancsolatjára reparáltassanak: ezután mindezeknek végben vitelek ki kötelessége leszen? 7mo A falu proventussából való számvétel ki kötelessége légyen? Melyekből az eddig való szokás és constitutio szerént a possessorátusnak és jobbágságnak is részek volt. 8vo A falu között való törvényeknek apellatioja, vagyis revisioja hová s ki előtt légyen? minthogy a faluban jobbágyok is vannak.⁴¹ A fentebbiek alapvetően rávilágítanak arra, hogy nincs olyan faluközösségi intézményi jogkör, amely érintetlen maradna, sőt maga az intézmények megmaradása is kérdésessé válik, ezért a határőrség szervezéséről elmondható, hogy intézményi szempontból „forradalmi” változásokat hozott. A fentebbiek egyúttal azt is kiemelik, hogy mit vagy szabályozatlanul a szokásjogi rendszer. Következik a szabályozatlan funkciókból az állami-katonai hatalom igazságszolgáltatói és végrehajtói kompetenciájának kiterjesztése e területekre, mint ahogy az de facto meg is történik.

1764-től elsősorban a jogszokásoknak mint jogi intézménynek a hatásmechanizmusa változik meg, ugyanis sok olyan új társadalmi funkció jön létre, amelyeket már nem lehetséges a jogszokások szűknek bizonyuló rendszerével szabályozni. Ezekben az esetekben a katonai hatóság lesz a szabályozó intézmény, amely a jogszokásoktól strukturálisan és eredetében lényegileg eltérő módon igyekszik a közösség életét megszervezni. Másodsorban jelentős a faluközösség vezetésének és ellenőrzésének erőteljes bürokratizálása, amely racionalizálási folyamatként a jogszokások számottevő részének érvényesülési mechanizmusát gátolja, gyakorlatilag tehát felszámolja őket. Másfelől viszont erőteljesen óvja a jogszokásokat, elsősorban azokat, amelyek az állami érdekeknek megfelelnek, illetve főleg a tulajdont és közvetve a gazdasági életet védő jogszokásokat. Ezt nyomatékosítja egy 1804-ben Bikfalván kelt századparancsolat pontja: „A faluk Constitutióját, amint régtől fogva observáltatott, igyekezzenek megtartani, hogy ne legyen annyi Praevaricatio, és a törvénytelenység ne halasztassék.”⁴² Am az is kiderül a fentebbi ítésekből, hogy mit kívánt megtartani a falutörvényből a századparancsnokság: korántsem annak egész struktúráját és működési mechanizmusát.

A katonai hatóság végső soron nagymértékben átalakítja a faluközösséget és intézményeit, jelentős mértékben megváltoztatja és a maga törvényhozói kompetenciájának rendeli alá a jogi intézményeket, bürokratikus úton erőteljesen ellenőrzése alá vonja a társadalmi szervezetet. A bürokrácia fegyver is a katonakötelesek ellen, ugyanis az ellenőrzés legfőbb erőssége a nyilvántartás. Persze, a katonakötelesek is igyekeznek valamilyen formában harcolni ellene, elsősorban okirathamisítással, ami újabb sajátos delictumot általánosít. Erről tudósít a sepsi egyházmegye főkonzisztóriumának egy leirata: „A Tartománybéli Mlgs. Fő Hadi Vezérség jelentvén Fő Consistoriumunknak, hogy a székely katonaságnak közelebbi conscriptioja alkalmatlósággal tapasztaltatott az, hogy némely Reformata Ecclesiák Protocoluma nem egész pontossággal vitetik, sőt némely helyeken az nem is találattik, minthogy ebből sok rendetlenségek következnek a szélybeli katonák keresztleveleikre nézve, kik azokat az egyházi szolgálótól vagy úgy kapják, hogy az Eszendeik számának hely hagyatik és azon helyeket magok a katonák potollyák ki, vagy számmal lévén feljegyeztetve születéseknak ideje, azt megváltoztatják...”⁴³

A helyi igazságszolgáltatási és végrehajtó szervek katonai hatóságtól való függése a megválasztásnál kezdődik. A 4. Század Parancsnokságán 1833-ban kelt jelentés büntetés terhe alatt kötelezi a falusbírákat és a nótáriust a királybírónál megjelenni, eskütételre. Ugyanakkor szintén a századparancsnokság jelöli ki a bírósági esküdtválasztás időpontját, és annak betartására szigorúan kötelezi a Communitást. Persze, a faluközösség is megpróbálja magát kivonni e rendeletek alól, ugyanis azok — eleinte — mindennel számolnak, csak az oly fontos mezőgazdasági ciklust, a munkaszervezet gazdasági időszámítását nem veszik tekintetbe.

A katonaság és a közösség viszonya kettős: elsősorban az ellentmondás jellemzi, a szerves társadalmi szervezet és bürokratikus-külső szervezés alapellentmondását megtestesítve, de a két eltérő típusú mechanizmus funkcionális egymásrahatása, majd strukturális összefonódása hamar bekövetkezik. Ennek következtében együttműködés is kialakul, mégpedig nemcsak közvetlen-funkcionális, hanem az együttműködésnek az a formája is, amelyben a Communitás valamely kompetenciáját vagy jogkörét meghaladó döntésekhez és végrehajtáshoz a századparancsnokság segítségét kéri. Ilyen esetről tudósít egy 1836-ban Gelencén kelt jegyzőkönyv: itt egy hűtőséget sértegető, a gyűlés rendjét több ízben megzavaró esküdt tes-

tületbéli kitiltása érdekében folyamodnak a Nemes Század Kormányhoz, amely ez esetben a közösségi szankciót jóváhagyó, illetve saját szankcióját is foganatosító tényező.⁴

Az ajánlás, rendelet vagy parancs megtagadásában a Communitás legtöbbször anyagi okokra hivatkozik, elsősorban szegénységére. Persze, ezt csak a viszonylag kedvező helyzetben levő közösségek tehetik meg. Hasonló esetről tudósít egy 1822-ben Nagyborosnyón kelt jegyzőkönyv: „A Ms 2. Székely Regiment ajánlását a Nemes 5. Companiae Commando által ezen folyó 1822. esztendő szept. 19-én a borosnyói közösség vette az itten levő Officerialis kvártély helyre való építkezésére nézve, melyre újólág Comtas gyűlése tartatott az holott mindeneket meg fontolt, teljességgel módot és költséget nem talált az építésnek cum perfectione való vite-lére; annál inkább, hogy az épületeknek tsinosaknak és egy Tiszt Urhoz illendők-nek kell lenniék, melyeknek építtésére egy ilyen megszágyenült Comtas alkalmat-lan...⁵

A katonai hatóság és faluközösség viszonyában azonban nemcsak a kontro-verzió és együttműködés formái uralkodóak; a nyílt és közvetlen katonai beavatkozás mellett találunk olyan eseteket, amelyek sajátos viszonyt testesítenek meg, és pedig a faluközösség testületeinek a közösség javára szolgáló ellenőrzését és szankcionálását. Az esküdtek és a bíró végrehajtott szerepének növelése a katonai hatóság részéről ugyanis csökkenti a testület felett gyakorolt közösségi ellenőrzés hatékonyságát, elorsvasztja a közösségi ellenőrzés formáit, ennek fenntartása a katonai hatóságnak nem is érdeke. Érdekel viszont a bürokratikus apparátus megbízhatóságának fenntartásában, működésének pontosságában, hiszen az részben saját eszköze. Így a visszaélések elleni bürokratikus eljárással közvetett módon a közösség érdekeit szolgálja. 1804-ben a bikfalvi századparancsnokság a következő paran-csot intézi a szacsvai közösséghez: „Megtapasztalom — írja Moritz kapitány —, hogy a falusi Bírák a falunak nem gazdálkodnak, hanem a faluét tékozzolják, akár hova mennek, a falu pénzéből jó intenciókat visznek, a hitessékek egyben gyűl-nek erdő elosztás, bikafogadás, útfelmérés mián és ha valakit valahova kell kül-denii mindenkor igen sokat áldomást isznak a faluéből, vesztegetik a faluét, a falu-nak törvényes bajaiban akármerre menjenek, akkor mind jól isznak, és pénzt mégis némelyik többet ír fel, mint amennyit költött, amit vásárolnak, a falunak majd két árán írják föl, mikor feleletnek a falu számára, akkor ugyan vesztegetnek, nem elég az, hogy dultig mindennek adják az ételt és italt, hanem mindent drá-gábban írnak föl, amint szokott járnii. Minthogy nem a magokéből fizetik, nem keresik az olcsaját és könnyen fizethetik. Véték és istentelenség, amit némelyik bíró csinál. Ezután jobban belenezék a Bírák számadásába és mit vásárolnak, ha drá-ábban írják fel amint szokott illendő, aztán járnii nem fogom akceptálni, a Bíró magáéből megfizeti, emellett büntetést kap.⁶

Nem lehet nem felfigyelni arra, hogy a falu választott szerveinek eme pat-riarchális korrupciója jelentős mértékben éppen a hagyományos társadalmi rend megbontásának eredménye. Ugyanis mindaddig, amíg a falugyűlés, a Communitás ellenőrzése szoros, és a faluközösség testületei nem válnak egy bürokratikus felső-ség pusztá végrehajtott szerveivé, a korrupció lehetősége sokkal korlátozottabb. Ilyen-formán azonban a testületi erkölcs negatíve szakad el a közösségi erkölcsőtől, amennyiben kötelességei nem elsősorban annak részéről adottak, a testület és kö-zösség, testületi-idegen erkölcs és általános-közösségi erkölcs kollíziós lehetőségei állandóan adottak. A korrupció pontosan egy ilyen viszonyból fakadó jelenség. Míg azelőtt elszigetelt, nem lényeges, e korban már általánosodik. Éppen ezért célszerű megvizsgálnunk, hogy a faluközösség mint törvényhozó milyen erkölcsi indítékokkal, motívumokkal jellemzi törvényhozói eljárását. Tekintve, hogy a falutörvények jóval korábbiak, a törvényhozói ethosz és a határország korabeli közösségi ethosz minőségi különbségei — sokszor ellentétei — nyilvánvalóak, egyben a jogszokások és az azok egy részét felszámoló, más részét bürokratikusán átszervező katonai jog-szabályozás alapellentétét is kifejezik. A szokásjogi rendet jellemző törvényhozói ethosz az autonómia ideologikus kifejezője is volt, ezért a változás ebben a tükör-ben mérhető leginkább.

A törvényhozói ethosz

A sajátos székely jogszokások, amelyek a közérdeknek megfelelően rögzített írott kódexben intézményesülnek, sajátos törvényhozói ethoszra alapozódnak. Persze a „törvényhozás” fogalom itt kevésbé adekvát, ugyanis a székely faluközösségek természetesen nem léteznek olyan munkamegosztás, amelyre alapozva az intézményes közérdek jogszerű formáját hivatásos szaktestület dolgozhatná ki. Sokkal helyesebb

a jogszokások írásos rögzítéséről beszélni és ezt valaminő kvázi-törvényhozásként felfogni. Nincs ugyan egy, a jogot intézményesen termelő szaktestület a faluközösségben, viszont létezik egy olyan típusú társadalmi-történelmi helyzet, amely állandó jogi kodifikálást követel. Ez a sajátos helyzet az államjogilag fedezett katonai közigazgatás, a privilégiumait védő nemesi rend és az autonómiájának megőrzéséért harcoló faluközösség érdekháromszögével jellemezhető, és olyan intenzív-gyakorlati rendszer, amelyben állandóan szabályozandó kérdések merülnek fel, amelyben állandóan konfrontálódnak a régi típusú szankciók a hatékonyabb újakkal, kibontakozik a jog és erkölcs polgári társadalmakra jellemző szétválási folyamata. Természetes, hogy egy ilyen intenzív gyakorlatban állandóan működni kell valamilyen jogforrásnak, amelynek segítségével meg lehessen adni a társadalmi-történelmi gyakorlat konkrét eseményeinek és tényeinek általános jogi formáját.

Egyfelől tehát intenzív joggyakorlati jelenségek, másfelől meglévő jogforrás, ez jellemzi a székely faluközösség — a fentebb kifejtettek értelmében vett — törvényhozását. A jogforrás megnevezése: „a Nemes Székely Jog.” Az erre való utalás e korban sokkal inkább erkölcsi jellegű, mintsem jogi támaszt jelent. Jogilag ugyanis a Lipót-Diploma megőrizte, *de facto* azonban megszüntette a székely katonai szervezetet. Ugyanakkor, mint a főhatalom jogszerű birtoklója, a Habsburg-fennhatóság megszüntette a tulajdonképpeni jogfolytonosságot, illetve annak csupán helyi közigazgatási és tulajdonjogi kompetenciáját hagyta meg. Ezért a jogforrásra való hivatkozás, ismételjük, e korszakban már egyre inkább erkölcsi jellegűvé válik, benne a múlt mint állandó, biztos mérce, mint a közösség pozitív kora jelenik meg. *Arkos Falva Törvényes Prothocolumában* például így: „Annak okáért tetszett *communi voto* és unanimitate consensu míg emlékezetben meg maradtak mint *Eleink-től* bevetett szép rendelkezéseket és régi törvényeket, amennyiben *ratio status ac temporis* megengedte változás nélkül többnyire helyben hagyunk és *confirmá-lunk*, és közönséges törvényünköt *usu coroborálván Posteritatusque memoriae observationis causa transcribálunk*...”⁴⁷ A törvényhozó ethosza látszólag meglehetősen konzervatív ethosz, nem a jövőbe néz, hanem a múltba, nem a jelenben él, hanem a múltban, teljességében át kívánja venni az elődöktől a régi törvényeket, és csak egy kicsit óhajt azokon igazítani. Az erkölcsi viszony hangsúlyos előtérbe kerülése már csak azért is szembevetendő, mert a termelés szempontjából, a faluközösség gazdasági valósága szempontjából a helyzet nem változott olyan sokat a Habsburg-fennhatóság alá kerülés után. A szabályozandó tényezők változatlanul ugyanazok: erdő, mező, tanorok, vizek, sőt, fontosságai sorrendjük is. Az ökológiai szabályozás ugyanolyan strukturális jellemzőkkel fonódik egybe a tulajdonjogi szabályozással, mint annak előtte. Az életmódra is érvényes ugyanez: a határőr-katonaság intézménye okozta nagy változásokat leszámítva, nagyjából ugyanaz, a társadalmi élet szabályozását, a vezetést is többé-kevésbé ugyanazon elvek alapján tehetik meg. Mégis, a falutörvények bevezető passzusa, ezen erkölcsivé vált hivatkozás révén, sokoldalúan tükrözi a faluközösség intézményének defenzívába szorulását.

Az 1759-ben Papolcon rögzített *Szabad Törvények* indoklásában az található, hogy azért kellett hozni őket, mert a köz hasznára senki nem fordít gondot, sőt mindenki kizárólag a maga hasznát tekinti, másra nem figyel. Ezt tekintetbe véve „a mikor ennek előtte való időkbe *concludált* volt a falu, azokat most is helyben hagyja *cum correctione*”⁴⁸. Ha további jellemzőket igyekszünk kiemelni, szembevetünk az, hogy ennek az ethosznak az immanenciáját több tényező teszi kérdésessé. Egyrészt pontosan az, hogy a helyteleníthető jelenségeket felmutató jelen és a bölcse múlt között nagy szakadékot lát. Az ellentét már oly módon működik itt, hogy beleérti: a nem igazi jelenben való létet a múlt helyes berendezkedéseinek, intézményeinek minél teljesebb és maradéktalanabb átvételével lehet csak célszerűvé tenni. Ilyen értelemben ez az ethosz már transzcendens elemeket tartalmaz: első-sorban a múltat mint egyetemes szimbólumot. Ezt természetesen nem valami beszűkülésnek, múltra való kivételes összpontosításnak kell tekinteni, tény azonban, hogy a törvényhozó legfőbb erkölcsi értéke az elődök által hozott törvények megbízhatósága, helyessége, valóságosága. Jelentős határozatok meghozatalánál, például földosztáskor, a jogi indoklás és az ehhez tartozó ethosz természetesen a jogalkotó sokkal nagyobb autonómiáját, magabiztosságát tükrözi, de a cél itt sem a jelen, hanem a jövő. A leghasználatosabb kifejezés: „melyet irtunk meg *jövendőbeli erő-ségnek okára*.” A jogalkotó, társadalmi különösségeit általánosan-jogilag elsajátítani akaró szubjektum cél- és öntudatosságát jelzi ez a formula, a jogalkotó szubjektumnak azt a meggyőződését, hogy a valóságos immanencia, többek között, a jogi kodifikálás útján is elérhető.

További sajátosságokra bukkanhatunk, ha e törvényhozói ethosz egyes vonatkozásait összevetjük a hivatalnoki ethosszal: akire figyelünk kell, az a szakkom-

potencia egyetlen képviselője a faluközösségben, a jegyző. Az írásos dokumentumok eszméi váza mindig jelentős mértékben tükrözi a hivatalnoki ethoszt, ami ennek tulajdonképpeni alkotója. Bartha Lőrinc nagyborosnyói jegyző búcsúzó levelében (1829)⁹ „a társaság szolgálatját” tekinti alapvető kötelességnek. Ezért csak belső jutalmat vár: az isteni kéz a „társaság hasznáért munkálkodót” a „lelki eszméretben” jutalmazza. A korabeli konvencióktól némileg elütő nézetei nincsenek, érdekes viszont a „kis társaság” és „nagy társaság” megkülönböztetése. A nagy társaság az ország népe; erre nézve megállapítja, hogy ennek kormányzásához erős kéz szükségeltetik, míg a kis társaságot „gyenge ujjak” is vezethetik. (E banális elválasztásban jelentősnek látszik, hogy a hivatali közgondolkodás e képviselője nem tekinti egyneműnek az egész társadalmat, hogy nézeteiben megtalálható a makroszociális rendszer [és az azt irányító hatalom], illetve a mikroszociális rendszer [és vezetése] elválasztása.)

Összegezőképpen leszögezhető: ha nincs is az erkölcsi tudatban kimunkált és rendszeresített törvényhozói erkölcs, létezik egy olyan törvényhozói ethosz, amely a múltbeli intézmények tiszteletére helyezi a főhangsúlyt, azokat fizikai és erkölcsi értékeknek tartja, jogalkotásában rugalmasan követi a faluközösség érdekeit és szükségleteit (pl. a földosztás kapcsán éppen morális indítatásból is!), önmagát megkülönbözteti a makrotársadalmi rendszertől, amennyiben magát ideologikusan annak viszonylag autonóm részeként tekinti.

Néhány sajátos vonással bővítheti ezt a képet a végrehajtott testület, az esküdtek ethoszáinak vizsgálata mellett, hogy nagymértékben megerősíti a fentebb kiemelt vonásokat. A gelencei esküdtek az esküt¹⁰ a „Hűtősségnek jó lelkiismerettel irányított folytatására és vitelére” teszik. A jó lelkiismerettel irányított magaviselet „minden renden közöknék” javát képviseli, ami nemcsak a szokások pártatlansági formula, ugyanis az később több ízben felbukkan „a szegényeknek, partdagoknak minden kedvezés nélkül való törvény” tétel formájában. A minden rend javára végzett tevékenység a közösség, a köz alakjában nyeri el végső célszerűségét. Jól-lehet a szövetségserüen vizsgált eskü első látásra nem sok új vonást mutat bármely hivatali esküvel összehasonlítva, mégis meggyőző, hogy a különböző esküformulákban a köz javának hangsúlyozása igen változó módon és erővel tűnik fel. Ott, ahol a falusi társadalom igen polarizált, vagy ott, ahol a testület megválasztása teljes mértékben a katonai hatóságok irányítása alatt megy végbe, megmarad a pártatlanságra vonatkozó kifejezésrendszer, de eltűnik a „köz javára szolgálás” formulája.

Amikor a testület valamelyik tagját kívánja jellemezni, függetlenül a körülményektől, az „a szelid, jámbor és jó erkölcsű” kifejezéssel történik. Nyilván, sokkal inkább opció ez, mint valóság, de nem elhanyagolható adalék arra nézve, hogy az esküdt ideáltípusának ezekkel a jegyekkel kell rendelkeznie.

Tulajdonviszonyok, birtokintézmény, személyes szabadság

Az alakulat gazdasági-társadalmi struktúrájából következően a legfontosabb tulajdon a művelés alatti föld tulajdona, de az egyes termelési ágak jelentőségi sorrendjében igen fontos lehet az erdő, illetve legelő tulajdona.

Vizsgált szempontunkból külön említést érdemel a tulajdon köztulajdon-formája, ugyanis ez a társadalmi és munkaszervezet egyik legsajátosabb összetevője. A köztulajdon formái konkrétan a közföld, közerdő, közlegelő. A „közhely”-nek is nevezett közföldeket még a XVIII. század végén is felosztják (de örökséggé nem válik), persze nem szükséglet, hanem a gazdasági-rendi állapot szerint: pl. Maroszáken a jobbágyos nemes ember kap 4 nyilat, a szabad székelly 2 nyilat, a darabont és jobbágy 1 nyilat.¹¹ Ez az intézmény a magángazdaság számára bizonyos könnyebbséget jelent. A köz erdejének és legelőjének használata a reális szükségletek mértékében történik, itt is a hűtősök, illetve a faluközösség gyűlése dönti el a használat időpontját és mikéntjét. A tulajdonelmélettel foglalkozó írók mind figyelemzetnek arra, hogy bármely történelmi periódusban a köztulajdon a közösség gazdasági-társadalmi autonómiájának alaptényezője.¹² (Hozzá kell tennünk azonban, hogy a faluközösség köztulajdona több csoporttulajdon kritériumot is felmutat, ez a kérdést tovább bonyolítja.)

A földtulajdon két alapformája az ún. székelly örökség és a nemesi tulajdon. Az előbbi, amint a szakírók kiemelik¹³, őrzi a régi földközösség intézményét, amennyiben adómentes, csak a vérségi rokonok, illetve azok kihalása esetén a szomszédok öröklök, és nem szállhat a királyra. Ez az intézmény azonban reálisan sokat változott, úgyhogy vizsgált korszakunkban tulajdonképpen csak tulajdonjogilag őrzi sajátos helyzetét, a rajta lakó jobbágy szerződésesnek számít. A katonáskodó szé-

kelyek földvagyónának alapformája székely örökség, amelyen majorsági gazdálkodás folyik. A termelők többségét kitevő parasztság (az összlakosság 30-35%-a) is gazdálkodik székely örökségen, de főképpen nemesi tulajdonban levő használatba kapott földön, amiért úrbérrel tartozik. A paraszt katonák és a jobbágyok mint a társadalomnak a legnagyobb terheket viselő rétegei sajátos érdekeik ellenére érdekközösséget alkotnak.

A tulajdonnak ez a struktúrája (közföldek és a lakosság jelentős részét — Háromszéken 45%-át — kitevő katonák székely öröksége) sokáig képes volt dacolni a teljes feudalizációval, a társadalom végleges megosztásának irányával. A birtokjog intézménye és a tulajdonformák a faluközösségeknek és lakói jelentős részének gazdasági önállóságát biztosították, amit a munkaszervezet sajátos intézményei tetek hatékonyvá. Ez az önállóság nagy szerepet játszott az egyéni, személyes szabadság — bár egyre korlátozottabb — fennmaradásában, ugyanis egy igen fontos jogi intézmény megléte is ebbe az irányba hatott. Ez a jogi intézmény a székelység kollektív nemességének intézménye, ami azt jelentette, hogy történelmileg mindannyian kiváltságos nemesek voltak, tehát egymással a jogegyenlőség viszonyában állottak. Természetesen ez a helyzet a XVII. századra gyakorlatilag teljesen felszámolódott, de a közrendűek még a XVIII. század második felében (nevezetesen 1763-ban) is erőteljesen protestáltak a szék előtt „a libertinus, ingnobilis és más efféle nemes székelyekhez illetlen titulusok” ellen, „melyekkel illetlenül ruháztatnak a mérges miriggyel járó halálnál keservesebb neveket nem szenvedhetvén”. Magukat a főnemeseknél „alább való, de nemességben egyenlő grádsban levő”-nek nevezik, minthogy nemesi szabadságuk egy fundamentumon épül.¹⁴ A tiltakozás ebben az esetben az intézmények egy jellemző sajátosságával magyarázható, amely egyben létük elengedhetetlen feltétele is, ugyanakkor bizonyítéka a jogi intézmény e korbéli funkcionalitásának. Arról van szó ugyanis, hogy a fentebbi tiltakozás nem egyéb, mint az intézmény szimbolikus védelme. A negatív megnevezések (libertinus, ingnobilis) a konvencionális szimbólumrendszerből (nemes székely jog!) idegen szimbólumok, az intézményi tudattól eltérő valóságot kívánnak kifejezni és meghonosítani, ennél fogva mint szimbólumok magát az intézményt támadják, annak szimbolikus és valóságos létében. A tiltakozók a negatív szimbólumokat kívánják megsemmisíteni az eredeti szimbólumokra utalva. Egyben kifejezik a negatív szimbólumokhoz fűződő érzelmeiket is, tehát a védekezést mintegy a társadalmi pszichében intézményesítik.

A „Nemes Székely Jog” mint összefoglaló megnevezése: 1. a történelmi intézménynek számító kollektív nemességnek; 2. mint az ebből származó jogegyenlőségnek; 3. mint a jogegyenlőség következményeként létrejövő személyes szabadságnak; 4. mint a faluközösség gazdasági autonómiájának (köztulajdon!); 5. mint az adómentesség jogi intézményének és gazdasági valóságának stb. a legfontosabb legitimációs szimbólum, mert bár jogilag a történelmi intézményeket nem semmisítették meg, gyakorlatilag azok már egészen megváltozott formában működnek vizsgált korszakunkban. Mégis, a „Nemes Székely Jog” mint a legfontosabb legitimációs szimbólum él és működik, elsősorban a közösségek jogi ideológiájában, de nem kevésbé (kimutathatóan) a társadalmi psziché fontos eleme is, amelyre minden sérelem és minden törekvés megnevezésekor utalás történik. Hogy a közösség intézményi tudatában ez a szimbólum ilyen erőteljesen működik, abban fontos szerepe van a hivatkozások folytonosságának, a tradíciónak is, ez a kollektív szentesítő szimbólum egyben az emlékezet intézménye. Fennmaradásában fontos szerepet játszhat az is, hogy a nemesség kollektív; a jogcím forrásul szolgáló kiváltságlevél nem egyénre szól, tehát elpusztíthatatlan (nem mint például Franciaországban, ahol a nagy latifundiumok kialakulásában az is szerepet játszott, hogy a földesurak egyszerűen megsemmisítették a kismemesi kiváltságleveleket). Szerepet játszik a szimbólum fennmaradásában az is, hogy annak tartalma a történelem folyamán többször megvalósult, főképpen a fejedelemségek korában, de még Lipót alatt is, amikor a székelyeket kollektív nemességükben megerősítették.

A szabadságnak tehát gazdasági, nemesi és tulajdonjogi, munkaszervezeti és szimbolikus tényezői vannak, amelyek együttesen azt a szokásjog és a szokásjog-tudat legfontosabb eszméjévé és ideologikus elemévé teszik. Az írásbeliség szimbolikus rendszerében is központi-szervező szerepet tölt ez be, a mindennapos társadalmi — de a hatóságban történelmi — cselekvés alapmotivumaként is szolgál, még a jobbágyrendűek számára is, akik, még ha önkéntesen kötik is le magukat, jobbagságukban ősi igazságtalanságot látnak.

Mit jelent már most mindez az erkölcsi viszonyok síkján?

Elsősorban azt, hogy minden társadalmi cselekvés erkölcsi motivációt nyer, mert a fentebb jelzett szimbólumrendszerrel akármikor szentesíthető. Így erkölcsileg a faluközösség nagy erőfeszítéseit (gazdasági és területi autonómiájának védel-

mére) éppen annyira ezzel a szimbolikával indokolják, mint a kilátástalan és okátalan pereskedéseket, amelyekben nyilvánvalóan alulmarad a közrendű felperes, ha nála anyagilag, jogilag erősebb, az egész apparátus támogatását élvező nemest perel. A szimbolika ezekben az esetekben bizonyos merevséget okoz a közjogi viszonyokban, a társadalmi mechanizmus működésében, mint minden hasonlóképpen egy főszimbólumra épített rendszer. Ezt a merevséget elsősorban az új társadalmi-történelmi helyzetek lazítják fel (ilyen elsősorban a határorkonosság szervezése), amelyek élesen rámutatnak a közjogi viszonyok által sokszor elfedett lényeges valóságmozzanatokra, egyben új feladatok elé állítják a faluközösséget és annak intézményeit. Annyi azonban változatlan marad, hogy ezek minden cselekvésükben továbbra is a jelzett tényezők modellje szerint felépített szabadságot tekintik fő társadalmi és egyéni törekvésüknek. Ezzel magyarázható a XIX. században terjedő polgári-liberális eszmék gyors és azonnali térhódítása. Ezek már meglévő törekvéseket szentesítenek, éspedig olyan körülmények között, amikor egy sereg átalakulás gyakorlatilag is előkészíti befogadásukat; ezek közül a legfontosabbak az osztrák katonai bürokrácia törekvései a társadalmi szervezet racionalizálására, valamint a református egyházi doktrína szemléleti változásai, amelyeknek legjelentősebb következménye az egyén potenciálisan megváltozott helyzete. Végső soron olyan átalakulások ezek, amelyek a legfontosabb szimbólum, a szabadság segítségével kötik össze a történelmi hagyományt a XIX. századi jelen parancsaival. A szimbólum tehát mindig aktuális erkölcsi parancsot hordoz, a közösség egyik nem lényegtelen jellemzője pedig, hogy benne e parancs — társadalmi szervezetének tulajdonságai miatt — konkrét.

JEGYZETEK

E tanulmány legfontosabb szemléleti és terminológiai alapja Imreh István bevezető tanulmánya *A rendtartó székely falu* (Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1973) című kötethez. Ezért a továbbiakban erre nem hivatkozom.

1. *A székely határország szervezése 1762—64-ben.* Írta és szerkesztette Szádeczky Lajos. Bp., 1908. 508.
2. Áll.Lvt. Sepsiszentgyörgy. Szacsva Község Elöljárósága. 1. Fond., 28.
3. Egyh.Lvt. Kilyén. Felsőbb Rendeletek Tára IV/65. Cópia 1101/1818.
4. Áll.Lvt. Sepsiszentgyörgy. Gelence Község Elöljárósága. 1. Fond., 16.
5. Áll.Lvt. Sepsiszentgyörgy. Nagyborosnyó Község Elöljárósága. 1. Fond., 7.
6. Áll.Lvt. Sepsiszentgyörgy. Szacsva Község Elöljárósága. 1. Fond., 28.
7. Áll.Lvt. Sepsiszentgyörgy. Arkos Község Elöljárósága. 1. Fond., 2.
8. Áll.Lvt. Sepsiszentgyörgy. Papolc Község Elöljárósága. 1. Fond., 25.
9. Áll.Lvt. Sepsiszentgyörgy. Nagyborosnyó Község Elöljárósága. 1. Fond., 7.
10. Áll.Lvt. Sepsiszentgyörgy. Gelence Község Elöljárósága. 1. Fond., 16.
11. Szádeczky Lajos: *A székelyek történelmi intézményeiről.* Erdélyi Múzeum, 1902. 315.
12. Így pl. Émile de Lavelaye *A tulajdon és kezdetleges alakjai* című könyvében (ford. Bartha Béla. Bp., 1897).
13. Egyed Ákos: *Vázlatok a jobbágyfelszabadítás és zsellérkérdés történetéről Háromszéken (1848—1869).* Sepsiszentgyörgy, 1971.; Szádeczky-Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya.* Bp., 1927.
14. Szádeczky Lajos: *A székelyek történelmi intézményeiről.* Erdélyi Múzeum, 1902. 316.

